

Současnost a budoucnost ochrany přírody

Present and future of the nature conservation

Karel Matějka

IDS, Na Komořsku 2175/2a, 143 00 Praha 4

matejka@infodatasys.cz

Abstract

An application of the principle of anthropocentrism is critical for the nature conservation. Lack of clarity by anthropocentrism-applicability in the nature conservation results in many uncertainties in deciding what should be the subject of the protection and then in what means to use in protected areas. Generic (non-anthropocentric) approach is based on the assumption that Man is promoted to a higher level of self-awareness, he comprehend that he must not to affect everything in his surroundings. Man is therefore no longer master of the world, but he is a part of the world only. What's more, Man needs intact nature for his permanently successful life. The basic difference in anthropocentric (1) and generic (2) approach to the nature conservation consists in the target state of the landscape: (1) natural balanced landscape that supplies a good environment for human life, (2) natural landscape that may not be consistent with the general human awareness of a "friendly" country. The general approach to the nature conservation must be based on a "social agreement" that certain part of the landscape may be excluded from economic activities.

K úvaze nad současností a budoucností ochrany přírody mne vedou současné události na tomto poli, jejichž typickým příkladem mohou být diskuse v souvislosti s návrhem nového zákona o Národním parku Šumava (například www.infodatasys.cz/sumava/aktuality.htm). Zatímco v 90. letech minulého století se zdálo, že ochrana přírody se dostává stále zřetelněji do popředí zájmu člověka v našem postkomunistickém světě, v posledních letech pozorujeme pravý opak, jímž je preference okamžitých ekonomických zájmů. Zdá se tedy, že se rozchází směřování České republiky a převažující vyspělé části Evropy, kde již v 70. a 80. letech 20. století probíhal proces uvědomění si významu nenarušené přírody a příznivého životního prostředí obyvatelstvem. To čím dál tím víc tlačilo na politické vedení svých zemí, aby byly podnikány i zákonné kroky na ochranu přírody. Celé toto dění vyústilo v přijetí mnoha mezinárodních právních předpisů i na úrovni Evropské unie.

Člověk si čím dál tím více uvědomuje, že přírodní prvky ve svém okolí nahrazuje prvky umělými, tedy, že mizí řada druhů dříve běžných, mizí spousta společenstev i celých ekosystémů, mění se charakter krajiny. Proto se snaží uplatňovat takzvanou ochranu přírody, tedy soubor činností, které mají zajistit udržení toho mála, co dosud nebylo výrazně zasaženo, případně zajistit obnovu krajiny a ekosystémů, aby v nich mohly vzácné druhy a společenstva přežívat.

Z hlediska právního se současná ochrana přírody v České republice řídí zákonem 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů. Zákon doplňuje prováděcí vyhláška 395/1992 Sb. ve znění vyhlášky 175/2006 Sb. Zákon rozlišuje obecnou a zvláštní ochranu přírody. Obecná ochrana přírody je ochranou všech druhů rostlin včetně hub a živočichů před vyhubením (včetně snížení jejich genetické variability, vymizení dílčích populací, nebo zničení jejich ekosystému). Zvláštní ochrana přírody je dále rozlišena na územní a druhovou ochranu (viz <http://cs.wikipedia.org>). S ochranou přírody jde ruku v ruce

ochrana krajiny (MACHAR, DROBILOVÁ ET AL., 2012), přičemž tu lze též brát jako nedílnou součást ochrany přírody. To je zřejmé, pokud ochranu přírody spojíme s ochranou biodiversity, protože biodiversitu můžeme studovat na třech základních úrovních - populace (genetická diversita), ekosystém či společenstvo (druhová diversita) a krajina (MATĚJKA in KINDLMANN ET AL., 2012, pp. 21-23).

V současném pojetí se tedy ochrana přírody rozpadá do minimálně dvou směrů, jimiž jsou ochrana druhová, soustředující se na ochranu vyjmenovaných druhů, a ochrana územní, která má za cíl zajistit "příznivé" podmínky v celém území, tedy v určitém vymezeném krajinném segmentu (zkráceně v krajině). V následujícím je pozornost věnována především směru druhému, přičemž jsou rozvíjeny myšlenky, které byly uvedeny v knize KINDLMANN ET AL. (2012; zvláště kapitola 3).

Územní ochrana přírody se provádí v rámci určitých krajinných segmentů, které byly vytypovány jako důležité, tedy že hostí (aktuálně či potenciálně) ohrožené druhy, vyskytují se v nich ohrožená společenstva nebo jsou významné z hlediska typologie krajiny. Podle rozsahu těchto krajinných segmentů jsou následně vyhlašována maloplošná chráněná území (například přírodní rezervace) nebo velkoplošná chráněná území (například národní parky [NP] a chráněné krajinné oblasti [CHKO]).

Ochrana přírody (nature conservation) je něco jiného než ochrana životního prostředí (environment protection). Zatímco první obor může, ale též nemusí být chápán antropocentricky, druhý bývá za antropocentrický považován vždy. Nevyjasněnost aplikace antropocentrismu z hlediska ochrany přírody vede k řadě nejasností již při rozhodování o tom, co má být předmětem ochrany a dále pak v tom, jaké prostředky používat v chráněných územích. Aplikace antropocentrismu v ochraně přírody má dalekosáhlé důsledky na celý předmět ochrany přírody, jak je patrné z tabulky 1.

Tabulka 1. Srovnání dvou základních přístupů k ochraně přírody podle aplikace principu antropocentrismu.

Otázka	Antropocentrický přístup	Obecný (ne-antropocentrický) přístup ¹
Základní východisko	Člověk je <i>pánem Světa</i> , vše může řídit. Současně si však uvědomil, že přírodu potřebuje k svému (příjemnému, pohodlnému) životu, že ji může i ekonomicky využívat.	Člověk postoupil na vyšší úroveň uvědomění si sebe sama, kdy pochopil, že se nesmí snažit vše ve svém okolí ovlivňovat. Není tedy již <i>pánem Světa</i> , ale je pouhou součástí <i>Světa</i> . Navíc potřebuje ke svému úspěšnému (trvalému) životu neporušenou přírodu.
Je člověk součástí chráněné krajiny?	Ano	Ne, člověk je však považován za faktor krajiny (negativně) ovlivňující. ²
Jaký je cílový stav chráněné krajiny?	Přírodně vyvážená krajina, která je vhodným prostředím pro život člověka.	Přírodní krajina, která nemusí být v souladu s obecným lidským povědomím o "přívětivé" krajině.

¹ Tento přístup nelze označit za značně idealisticky pojímaný *biocentrismus*. Cílem *obecného* přístupu k ochraně přírody je uchování přírodních hodnot, které mohou být aktuálně nebo potenciálně výhodné pro lidstvo (lidskou společnost, člověka).

² Zde se jasně ukazuje, že celé (například státní) území musí být rozděleno na (většinové) segmenty, kde je prioritou člověk (k nim patří i chráněná území typu CHKO), a segmenty "divočiny", kde je prioritou ochrana přírody (typicky se jedná o národní parky) – člověk se zde může stát pouhým návštěvníkem a pozorovatelem. Původní obyvatelstvo zde zaměřuje svoji ekonomickou činnost na podporu takové návštěvnosti a na ochranu přírody. Dále je povolena pouze taková ekonomická činnost, která není svázána s krajinou (respektive s místními pozemky). Ideální je národní park bez trvalého obyvatelstva (příklad NP České Švýcarsko). Dosud však pojem "divočiny" nebyl dostatečně odborně diskutován a to zvláště ne v kontextu střední Evropy, kde se prakticky nevyskytují krajinné segmenty přímo či nepřímo (aktuálně nebo historicky) nezasazené lidskou činností.

Otázka	Antropocentrický přístup	Obecný (ne-antropocentrický) přístup ¹
Jak dosáhnout cílového stavu?	Pečlivým hospodařením a usměrňováním procesů. Vliv přírodních procesů může být snížen, aby bylo dosaženo udržení cílového (takzvané "stabilního") stavu ekosystémů.	Umožněním přírodních procesů a maximálním vyloučením všech lidských zásahů. Součástí přírodních procesů jsou disturbance způsobené například požáry, větrem, sněhem, hmyzem a patogeny.
Postavení ochrany biodiversity	Primární, s nejvyšším významem.	Sekundární - biodiversita je chráněna především tím, že přírodní procesy zajišťují vhodné životní prostředí pro klíčové organismy (HARTEL ET KŘENOVÁ, 2009).
Postavení přírodních procesů	Tyto procesy sice probíhají, ale jsou modifikovány lidskou činností, která má být cílena na ochranu biodiversity	Primární, s nejvyšším významem (HARTEL ET KŘENOVÁ, 2009).
Co může být předmětem ochrany?	<ul style="list-style-type: none"> Jednotlivé druhy. Ekosystémy adaptované nebo podmíněné lidskou aktivitou: obhospodařovaná pole, louky, rybníky aj. Kulturní krajina včetně lidských výtvorů ("tradiční" zástavba, drobné objekty v krajině, například kapličky) 	<ul style="list-style-type: none"> Krajinný segment nebo komplex krajinných segmentů a všechny ekosystémy v tomto segmentu (v těchto segmentech). Sekundárně jsou chráněny druhy vázané na ekosystémy, které mají zajištěnu existenci v krajině bez lidské intervence.
Mohou být ohroženy některé přírodní prvky v území?	Ano Nejsou chráněny přírodní procesy a všechny druhy a ekosystémy vázané na tyto přírodní procesy	Ano Ohroženy mohou být všechny druhy a ekosystémy vázané na lidskou činnost. Lze předpokládat, že tyto prvky budou z chráněného území postupně eliminovány.
Jaká je stabilita chráněných ekosystémů?	Nízká. Ekosystémy jsou závislé na neustálém managementu. Jakákoli změna managementu vede ke změně stavu ekosystémů. Je-li však management volen tak, aby byl udržován ekosystém v určitém stavu, může se ekosystém zdánlivě jevit jako stabilní.	Vysoká. To však neznamená, že ekosystémy budou neměnné v čase. Běžně se mohou vyskytovat přirozené disturbance. Dynamická stabilita ekosystémů však vždy povede k návratu ekosystému do jeho přirozeného stavu.
Jaká je ekonomická náročnost ochrany?	Náklady na ochranu jsou v čase relativně stabilní, ale většinou vysoké.	Počáteční náklady jsou vysoké, protože je potřeba do nich zahrnout ekonomickou ztrátu většiny výnosů produkovaných v území. Následující náklady jsou však velmi nízké, omezené pouze na zajištění izolace chráněného území od jeho okolí. Odhlédnout je potřeba od hypotetické ztráty zisku z využití území v dalších obdobích, protože jejich kalkulace může být i zavádějící - předpokládané zisky by se nemusely vůbec realizovat, ale naopak mohou vzniknout díky ochraně přírody jiné zisky ³ (ty však je těžké prognózovat, tedy se s nimi nepočítá).
Typický příklad chráněného území	CHKO Třeboňsko	Velké lesní národní přírodní rezervace. Zde by měl být zařazen i NP Šumava s výjimkou území III. zóny.
Proč člověk přírodu chrání?	Aby udržel krajinu ve stavu, který považuje za příznivý.	Protože si uvědomil, že svou existenci a činností přírodu ničí v její původní podobě a přitom "přírodní" krajina, její ekosystémy a druhy v nich žijící mohou být dokonce pro člověka užitečné.

Základem obecného přístupu k ochraně přírody musí být "společenská dohoda" o tom, že je možné v současné obývané krajině vymezit její část, která bude primárně vyloučena z hospodářských aktivit. To však nevylučuje, že takové území by nemohlo vytvářet určitý sekundární ekonomický profit například tím, že se stane turistickým cílem (pro turistiku minimálně ovlivňující ekosystémy).

Taková společenská dohoda může být pouze výsledkem složitého společenského procesu založeného na dlouhodobé výchově a vzdělávání. Současně je potřeba připustit, že legislativa ochrany přírody musí mít obdobný status, jako například ochrana práv menšin. Je sice možné (a současně i vhodné) o ochraně přírody široce diskutovat, ale ochrana přírody

³ Pro návštěvníky jsou tyto oblasti „divočiny“ atraktivní, takže často jsou zisky dané turistickou návštěvností vyšší než ztráty kvůli opuštění hospodaření.

nesmí být limitována názorem většiny⁴. Nelze tedy připustit referendum k otázkám ochrany přírody, které by ochranu přírody omezovalo, stejně jako není přípustné referendum k otázkám daní. V tomto smyslu je potřeba i přistupovat k případným peticím občanů, které by se snažily prosadit omezení ochrany přírody. Ochrana přírody je totiž vždy aktem omezujícím aktivity určité skupiny obyvatel. Bude tedy zákonitě existovat skupina obyvatel, která bude s ochranou přírody nespokojena. Vhodné je, aby společnost zajistila určitou kompenzaci ekonomické újmy těchto obyvatel, důležité je však nastavení výše takové kompenzace. Tato výše se nemůže odvíjet od požadavků postižených obyvatel, protože jejich požadavky mohou růst neomezeně v závislosti na ochotě společnosti navýšit poskytovanou kompenzaci.

V současnosti je většinou společností obecně přijímán antropocentrický přístup k ochraně přírody. K přestupu na obecný přístup k ochraně přírody však mnoho lidí není připraveno. V České republice k tomu dokonce chybí i výchova a vzdělávání. Obecný přístup dokonce naráží na odpor v liberálně ekonomických kruzích, které upřednostňují okamžitý ekonomický profit před trvale udržitelným společenským vývojem.

Snaha o přechod k obecnému přístupu k ochraně přírody při současném nepochopení jejího významu ve velké části společnosti vede k tvorbě některých kompromisů ve stylu "budeme chránit přírodní procesy, ale než se nastartují, tak musíme zasahovat" nebo "budeme zasahovat pouze omezeně". Případně je chvíli upřednostňován obecný přístup, ale když je tlak proti němu velký, začne být upřednostňován antropocentrický přístup. Všechny tyto prvky můžeme doložit v nejjasnější podobě na příkladu Národního parku Šumava.

Polarizace obou zmíněných přístupů k ochraně přírody je důležitá. Za řadou nedorozumění a sporů stojí právě to, že v konkrétním případě není výslovně řečeno, jaký přístup je (na dané lokalitě, v určitém území) preferován a proč. Je to o to složitější, že v rozsáhlém území mohou existovat oba přístupy vedle sebe, ale nesmí se prolínat v jediném krajinném segmentu. Zatímco v rámci druhové ochrany může být (alespoň za určitých podmínek) antropocentrický a obecný přístup k ochraně přírody kompatibilní, nemůže tomu tak být v případě ochrany krajiny. Při ochraně kulturní krajiny (obr. 1), která je produktem lidské činnosti a pouze za podmínek přetrvávajících intervencí je možno tuto krajinu uchovat, je nezbytné vycházet z antropocentrického modelu. Velkoplošné přírodní ekosystémy a ekosystémy přírodě blízké (obr. 2), jejichž cílem ochrany má být ochrana přírodních procesů, je nutno spravovat na bázi obecného přístupu k ochraně přírody, nelze je tedy chránit současně s kulturní krajinou. Není tedy možné do jediného právního předpisu zřizujícího národní park současně napsat, že park je zakládán pro *ochranu přírodních procesů* a současně též pro ochranu *hodnotné kulturní krajiny*, jak se někteří snaží prosadit v rámci přípravy nového zákona o Národním parku Šumava. Z tohoto pohledu je pro další diskusi otevřená otázka možného vyhlášení Národního parku Křivoklátsko. Jistě se jedná o hodnotné území, kde ne park možno vyhlásit a tamní ekosystémy zcela ponechat přírodním procesům, čímž by vznikla perla unikátní v rámci celé střední Evropy. Jak však zajistit, aby takové území snesla ve svém středu zdejší lidská populace?

S výše diskutovaným tématem souvisí též zařazení předmětu v současnosti nazývaného *restoration ecology* (ekologie obnovy; VAN DIGGELEN, 2006). Zdá se, že *restoration ecology* může souviset s oběma přístupy. Například vytvoříme-li či změněme-li podmínky prostředí a necháme probíhat spontánní sukcesí, můžeme hovořit o počátku ochrany přírodních procesů.

⁴ V rámci demokratického systému – parlamentní demokracie – je většinový názor společnosti vyjadřován volbami zastupitelů nebo politických stran. Rozhodování voliče mezi různými alternativami je však řízeno příklonem k jedné otázce nebo několika málo prioritním otázkám, mezi nimiž většinou není postoj k ochraně přírody. Ochrana přírody lze tedy těžko řešit přímo na základě názoru poslanců.

V jiném případě může být ochrana biodiversity luk podmíněna změnou hospodaření, jehož cílem je obnova cílových, antropogenně podmíněných lučních společenstev.

Literatura

VAN DIGGELEN R. (2006): Restoration ecology and ecological restoration. - *Zprávy Čes. Bot. Společ., Praha, Materiály*, 21: 7-12.

HARTEL H., KŘENOVÁ Z. (2009): Dilema priorit: Chráníme biodiverzitu, nebo procesy? - *Ochrana přírody*, 2009/5: 17-21.

KINDLMANN P., MATĚJKA K., DOLEŽAL P. (2012): Lesy Šumavy, lýkožrout a ochrana přírody. - Karolinum, Praha, 326p.

MACHAR I., DROBILOVÁ L. et al. (2012): Ochrana přírody a krajiny v České republice. Vybrané aktuální problémy a možnosti jejich řešení. Vol. 1 + 2. - Univerzita Palackého, Olomouc, 416+440p.

Obr. 1. Z hlediska biodiversity cenné luční porosty představují biotopy závislé na lidské činnosti. Jejich ochrana tedy musí vycházet z antropocentrického přístupu. Měla by se tedy uskutečňovat primárně v krajině určené pro hospodářské využití - typickým příkladem může být Předšumaví (na snímku louky v okolí Chrobol), nejčastěji v rámci chráněných krajinných oblastí.

Obr. 2. Lesy s druhovou skladbou dřevin blízkou přirozenému složení představují ekosystémy, které jsou schopné regenerace i po silné disturbanci - příklad z okolí Plešného jezera na Šumavě. V takových ekosystémech by se měl uplatňovat výhradně obecný (neantropocentrický) přístup k ochraně přírody, který je typický pro národní parky a (národní) přírodní rezervace.

Obr. 3. Sukcese dřevin v bývalém sekundárním bezlesí vede při aplikaci obecného přístupu k ochraně přírody k postupnému zarůstání dřevinami. Vytváří se tak velmi cenná mozaika mikrostanovišť, která má nejen vysokou estetickou hodnotu, ale též vysokou biodiverzitu. Z hlediska dlouhodobého však je existence těchto biotopů časově omezená. Příklad luk v nivě Studené Vltavy.